

ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ ЖӘНЕ ЖИЫНТЫҚ БАҒАЛАУ: БІРІН-БІРІ ТОЛЫҚТЫРАТЫН ЕКІ ЖҮЙЕ

Тұран Аяулым, Тәлім Жайдар, Өтеген Медет

Ғылыми жетекшісі: Сүлеймен Самал Бейкұтқызы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Аңдатпа: Бұл мақалада қалыптастырушы және жиынтық бағалау жүйелерінің білім беру үдерісіндегі орны мен маңызы талданады. Қалыптастырушы бағалаудың оқушылардың оқу жетістіктерін дамытуға қосатын үлесі, ал жиынтық бағалаудың қорытындылау, есеп беру міндеті жан-жақты қарастырылады. Автор екі бағалау түрінің ерекшеліктерін салыстыра отырып, олардың өзара байланысы мен тиімді қолданысының маңыздылығын ашады. Мақалада мұғалім рөлінің трансформациясы мен бағалау мәдениетін қалыптастыру мәселелері де қозғалады. Бұл мақала білім беру саласындағы мамандарға, әдіскерлерге және педагогтарға арналады.

Кілттік сөздер: қалыптастырушы бағалау, жиынтық бағалау, критериалды бағалау, білім сапасы, оқыту үдерісі, кері байланыс, бағалау жүйесі, педагогикалық диагностика

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение формативного и суммативного оценивания в образовательном процессе. Рассматривается вклад формативного оценивания в развитие учебных достижений учащихся, а также функции суммативного оценивания, такие как подведение итогов и отчетность. Автор, сравнивая особенности двух видов оценивания, раскрывает важность их взаимосвязи и эффективного применения. Также в статье поднимаются вопросы трансформации роли учителя и формирования культуры оценивания. Статья предназначена для специалистов в области образования, методистов и педагогов.

Ключевые слова: формативное оценивание, суммативное оценивание, критериальное оценивание, качество образования, учебный процесс, обратная связь, система оценивания, педагогическая диагностика.

Annotation: This article analyzes the role and significance of formative and summative assessment systems in the educational process. It examines the contribution of formative assessment to the development of students' academic achievements, as well as the summarizing and reporting functions of summative assessment. By comparing the features of both assessment types, the author highlights the importance of their interconnection and effective implementation. The article also addresses the transformation of the teacher's role and the development of an assessment culture. This article is intended for education specialists, methodologists, and teachers.

Keywords: formative assessment, summative assessment, criterion-based assessment, quality of education, learning process, feedback, assessment system, pedagogical diagnostics.

Кіріспе

Білім беру жүйесінде оқушының оқу жетістігін әділ әрі тиімді бағалау – мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі. Қазақстандағы орта білім мазмұнын жаңарту аясында бұл мәселе ерекше маңызға ие болды. Осы өзгерістердің ішінде бағалау жүйесіне де айтарлықтай жаңашылдықтар енгізілді. Ең алдымен, қалыптастырушы және жиынтық бағалау ұғымдары білім алушылар мен мұғалімдер үшін күнделікті оқу үдерісінің ажырамас бөлігіне айналды. Бұл екі жүйе бірін-бірі толықтырып, оқыту мен оқу сапасын арттыруда маңызды рөл атқаруда.

Бүгінгі таңда «бағалау» ұғымы жай баға қоюмен шектелмейді. Бұл – оқушының жеке даму жолын бақылау, оның әлсіз және күшті тұстарын анықтап, бағыт-бағдар беру, қолдау көрсету, болашағына жол ашу деген сөз. Білім берудегі бағалаудың мақсаты да, міндеті де түбегейлі өзгеріп отыр. Осы орайда Қазақстанның білім беру жүйесінде қолға алынған тың жаңалықтардың бірі – қалыптастырушы және жиынтық бағалау жүйесінің енгізілуі.

Жаңартылған білім беру мазмұны аясында бұл екі ұғым білім беру процесінің маңызды әрі ажырамас бөліктеріне айналды. Қалыптастырушы бағалау оқушының күнделікті сабақтағы әрекетін, ойлау деңгейін, дағдыларын бақылауға негізделсе, жиынтық бағалау белгілі бір кезеңдегі (бөлім, тоқсан, жыл соңындағы) білім деңгейін саралауға бағытталған. Бұл жүйе бір қарағанда бөлек көрінгенімен, іс жүзінде бірін-бірі толықтыратын, бірінсіз бірі мәнін жоғалтатын тұтас механизм іспетті.

Қалыптастырушы бағалау: үдерістің жүрегі

Қалыптастырушы бағалау – оқыту барысында үздіксіз жүргізілетін, оқушының оқу жетістіктерін бақылауға, түсінуге және жақсартуға бағытталған үдеріс. Мұнда басты назар – оқушының білім алуы, қабілеттерінің дамуы, қателіктерді түсінуі мен түзетуіне жағдай жасау.

Қалыптастырушы бағалаудың негізгі ерекшеліктері:

- **Кері байланыс беру:** Мұғалім оқушының жұмысын тек қана бағалап қоймай, оған не дұрыс, не бұрыс жасалғанын нақты айтып, келесі қадамдарын көрсетеді.
- **Үздіксіздік:** Бұл бағалау сабақ барысында, топтық жұмыстарда, жеке тапсырмаларда, тіпті әңгімелесу кезінде де іске асады.
- **Қатесіз үйренуге мүмкіндік:** Оқушы қателессе, ол үшін жазаланбайды, керісінше, сол қатені талдау арқылы үйренеді.

Мысалы, оқушы математика сабағында есеп шығару кезінде қате жіберсе, мұғалім оны сынамай, кері байланыс арқылы дұрыс жолын көрсетсе, бұл оқушының уәжін арттырады. Оқушы қателескеніне ұялмай, керісінше, үйренуге мүмкіндік алады.

Жиынтық бағалау: нәтижені көрсететін құрал

Жиынтық бағалау – оқу бағдарламасының белгілі бір бөлімін немесе оқу жылының соңында оқушының білім деңгейін қорытындылайтын жүйе. Бұл бағалау нақты критерийлерге сүйене отырып, оқушының білімін, білігін және дағдысын жиынтықтап көрсетеді.

Жиынтық бағалаудың ерекшеліктері:

- Нәтижеге бағытталған: Мұнда оқушының оқу мақсаттарына қаншалықты жеткені бағаланады.
- Қорытынды сипатта: Жиынтық бағалау тоқсан немесе оқу жылы соңында орындалады.
- Баға қою: Оқушының білімі нақты балдық жүйе арқылы бағаланып, қорытынды баға қойылады.

Мысалы, тоқсандық жиынтық бағалауда оқушы бірнеше тапсырма орындайды. Бұл тапсырмалар оқу бағдарламасына сай дайындалып, әр тапсырмаға нақты дескрипторлар арқылы баға беріледі.

Екі жүйенің өзара байланысы

Қалыптастырушы және жиынтық бағалау – бір-бірінен бөлек емес, керісінше, бірін-бірі толықтыратын жүйелер. Қалыптастырушы бағалау арқылы мұғалім оқушының оқу барысын бақылайды, бағыт береді, ал жиынтық бағалау сол бағыт бойынша жеткен нәтижені көрсетеді.

Мұғалім қалыптастырушы бағалауда алған деректерді негізге ала отырып, оқу үдерісін реттей алады. Яғни, оқушылардың қай тұста қиналып жатқанын көріп, сол бойынша қосымша жұмыстар жүргізеді. Ал жиынтық бағалау сол жұмыстардың нәтижесін көрнекі түрде көрсетеді.

Осылайша, қалыптастырушы бағалау – бұл жол, ал жиынтық бағалау – сол жолдың нәтижесі.

Мұғалімнің рөлі

Бүгінгі күні мұғалім тек білім беруші емес, бағыттаушы, қолдаушы, ынталандырушы тұлғаға айналуы тиіс. Қалыптастырушы бағалау мұғалімді оқушының жан дүниесіне жақындатып, әрқайсысының жеке дамуын қадағалауға мүмкіндік береді. Ал жиынтық бағалау мұғалімге оқыту сапасын саралауға, тиімді әдістерді анықтауға көмектеседі.

Мұғалімдердің бағалауға қатысты кәсіби біліктілігі – басты шарт. Бағалау құралдарын дұрыс пайдалану, нақты критерийлер құрастыру, әділ бағалау – оқу сапасының кепілі.

Оқушы мен ата-ананың бағалаудағы орны

Қазіргі бағалау жүйесінде оқушы да, ата-ана да белсенді рөл атқарады. Қалыптастырушы бағалау арқылы оқушы өзінің даму деңгейін көріп, өзін-өзі бағалауға дағдыланады. Бұл оқушының өзіндік жауапкершілігін арттырады.

Ата-ана жиынтық бағалау нәтижесі арқылы баласының білім деңгейін бақылап, қажет болған жағдайда көмек көрсете алады. Сонымен қатар,

мектеп пен ата-ана арасындағы тығыз байланыс оқушының жетістікке жетуіне үлкен әсер етеді.

Қалыптастырушы және жиынтық бағалауды бір-бірінен ажырату мүмкін емес. Олар – білім сапасын арттыруға бағытталған біртұтас жүйенің екі бөлігі. Қалыптастырушы бағалау оқушының дамуына жол ашса, жиынтық бағалау – сол дамудың нәтижесін көрсетеді.

Мысал ретінде келесі салыстыруды көрсетуге болады:

Критерий	Қалыптастырушы бағалау	Жиынтық бағалау
Мақсаты	Даму мен оқытуға қолдау көрсету	Оқу нәтижесін қорытындылау
Уақыты	Оқу үдерісі барысында	Оқу кезеңінің соңында
Нәтижесі	Кері байланыс, кеңес	Баға, есеп беру
Серпінділігі	Икемді, бейімделген	Стандартталған, бірізді
Бағыттылығы	Жеке оқушыны дамытуға	Жалпы нәтижені көрсетуге

Мұғалім рөлі: бағалаушы емес, бағыттаушы

Қалыптастырушы бағалауда мұғалімнің рөлі – бақылаушыдан кеңесшіге, бағалаушыдан бағыттаушыға ауысады. Мұғалім оқушының әрбір қадамын назарда ұстап, қажет жағдайда дер кезінде көмек береді. Ал жиынтық бағалауда мұғалім әділдік пен нақты талаптарға сай бағалаушы ретінде әрекет етеді. Осылайша, мұғалім оқушының оқу жолында серіктеске айналып, білім беру үдерісін жекелендіруге мүмкіндік береді. Бағалау мәдениеті: оқушыны дамыту тетігі

Бағалау тек баға қою емес. Бұл – оқушының оқуына, мотивациясына, өзін-өзі бағалау қабілетіне әсер ететін маңызды фактор. Қалыптастырушы және жиынтық бағалау екеуі бірігіп, бағалау мәдениетін қалыптастырады. Ол оқушыға:

- өзіне мақсат қоюға;
- жетістігін көріп, қателіктен сабақ алуға;
- өз оқуына жауапкершілікпен қарауға үйретеді.

Қорытынды

Бағалау жүйесіндегі осы тепе-теңдік сақталған жағдайда ғана оқушы әділеттілік пен қолдауды сезінеді, өзіне деген сенімі артады. Қате жіберуден қорықпай, керісінше, сол қатені талдау арқылы дами алатын білім алушыны тәрбиелеу – бүгінгі мектептің басты міндеті. Әр баланың бойындағы қабілетті дер кезінде байқап, дұрыс бағытқа бұру – мұғалім мен ата-ананың ортақ жауапкершілігі.

Сондықтан бағалау жүйесі тек оқу жетістігін өлшейтін құрал ғана емес, оқушының жеке тұлғалық дамуына ықпал ететін маңызды тетік ретінде қарастырылуы қажет. Қалыптастырушы және жиынтық бағалау – бұл жай ғана оқу барысында берілетін баға емес, бұл – баланың болашағына бағыт сілтейтін компас.

Бүгінгі білім алушы – ертеңгі ел болашағы. Ал сол болашақтың жарқын болуы – білімнің сапасына, ал сапалы білім – әділ, жан-жақты, дамытушы бағалау жүйесіне тікелей байланысты. Сол себепті әрбір оқушының білімі мен дамуын әділ, жүйелі, әрі қолдаушы бағалау арқылы ғана біз бәсекеге қабілетті, рухани бай, зияткер ұрпақ тәрбиелей аламыз. Бұл – барша ұстаздар қауымының, ата-аналардың, және білім саласындағы әр маманның ортақ миссиясы.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі. (2016). *Орта білім мазмұнын жаңарту аясында бағалау жүйесін енгізу жөніндегі нұсқаулық*. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА.
2. ҚР Білім және ғылым министрлігі. (2019). *Жиынтық және қалыптастырушы бағалау бойынша әдістемелік нұсқаулықтар*. – НЗМ ДББҰ.
3. Black, P., & Wiliam, D. (1998). *Inside the Black Box: Raising Standards through Classroom Assessment*. – London: King's College London School of Education.
4. Назарбаев Зияткерлік мектептері. (2020). *Бағалау саясаты мен практикасы: әдістемелік құрал*. – Астана: НЗМ ДББҰ.
5. Халық, С. (2021). *Жаңартылған білім мазмұны жағдайында қалыптастырушы бағалау тәсілдері*. – Алматы: «Білім» баспасы.
6. Оқушылардың оқу жетістіктерін критериалды бағалау жүйесі: Әдістемелік құрал. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2017.
7. Brookhart, S. M. (2011). *How to Create and Use Rubrics for Formative Assessment and Grading*. – Alexandria: ASCD.
8. Шотықбаев, К., & Сатыбалды, А. (2020). *Бағалау жүйесінің педагогикалық негіздері*. – Нұр-Сұлтан: «Фолиант» баспасы.

Сілтемелер

1. <https://nao.kz>
2. <https://www.researchgate.net/publication/44827326>
3. <https://doi.org/10.1177/003172170508700414>
4. <https://www.oecd.org/education/school/synergies-for-better-learning.htm>